

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עלי איתן

מלועזית לעברית

ד

לשוננו של הלומד עברית והעובר מדיבור לועזי לדיבור
עברי עניינה אותנו רק מפני שהיא מדגימה לפנינו באופן

ברור וחרף את כל התופעות השליליות והחיוביות המצויות בלשוננו בכללה בעטיין של שפות זרות. עתה נניח את העולה החדש ושיחו ונתבונן רק אל השפעות לועזיות ויסודות זרים, שאנו רואים אותם בלשוננו של היודע, המדבר והכותב עברית.

אני מדפדף בכתבי ביאליק ורושם באקראי מלים לועזיות, ככל אשר תעלה העין: קונגרס — פיליטון — פסיכולוגיה — גלריה — ריאקציה — פוליטיקה — טראגיות — קונסטרוקטיבי — טמפו... והייתי יכול להוסיף כהנה וכהנה, מלבד המלים הרבות, שהעברית קיבלתן מן החוץ בדורות קדומים, כגון: פיוט — קרון — דוגמא — פילוסוף — תיאטרון ועוד ועוד. מלים כאלה, שאין להן חמורה עברית כלל או שתחליפן העברי אינו מביע את מלוא הרעיון המכוון ברגע מסוים, מצויות בלשוננו לרוב, ויפה עשה אבן־שושן, שהכניס במילונו החדש מלים לועזיות רבות, כי הכול נזקקים להן. מקצת המלים האלה נדחקות במרוצת הזמן מפני חידושים עבריים (אולי היה ביאליק כותב היום במקום „פוליטיקה” — „מדיניות” ובמקום „טמפו” — „איצה” או „קצב”), אך מלים זרות רבות הן גֵּרות־צדק אצלנו ומספרן גדל והולך.

ולא מלים זרות בלבד, אלא אף ביטויים לועזיים, בפרט פתגמים, מתבלים את שיחתנו ונותנים לפעמים טעם לשבח, הכול לפי השכלת המדבר והשומע, לפי הסביבה ולפני העניין הנדון. המשתמש במקום הנכון בפתגם הרומי non olet, למשל, מביע בשתי מלים רעיון, שנבצר מן העברית לבטאו בקיצור כזה. בר־דעת ובעל־טעם ידע את המידה הראויה,

שבה יאה להוסיף תבלים כאלה, ואילו המשתמש בהם יתר על המידה ושלא במקומם, ייחשב כטרזן-לשון.

נעבור עתה ממלים זרות לעיון במלים ובביטויים עבריים, שנתחדשו בהשפעת מלים וביטויים לועזיים. גם כאן אנו מוצאים מן החיובי ומן השלילי, אבל לא תמיד קלה ההערכה הנכונה של חידוש. כל אחד חורץ את משפטו לפי ידיעתו ולפי טעמו, ועצם ידיעתו וטעמו בלשון מושפעים לפעמים מן הלועזית, שהוא נזקק לה.

אחת מצורות האנרגיה נקראת בלשונות האירופיות בשם, שנגזר מן המלה היוונית „אלקטרון“, שפירושה בין השאר „ענבר“. בעברית נתקבל „חשמל“ להוראה זו עליסוד ויהוי המלה המקראית „חשמל“ עם „אלקטרון“ היווני. כמונו עשו גם הערבים, שקיבלו את המלה הפרסית „כְּהֶרְבַּא“, המציינת אף היא „ענבר“, ואילו הפרסים עצמם קוראים ל„חשמל“ דווקא במלה הערבית „כֶּרֶק“, שעניינה „כֶּרֶק“. אין הכרח מדעי ואין טעם מיוחד (חוץ מטעם היסטורי) לא למונח האירופי הנגזר מ„אלקטרון“ ולא לתחליפו העברי „חשמל“. אילו באנו היום לחדש „חשמל“, הייתי אומר, כי חידוש זה אינו מוצלח, אבל גדול כוחו של הסכם והרגל בלשון, שהרי כל מלותיה אינן אלא סמלים מוסכמים לדברים. חידוש, שיש בו משום חיקוי של מלה לועזית ושאילת משמעותה, יכול בכל-זאת להיות מוצלח, אם הוא מביע גם לפי שימוש העברית ורוחה משהו מעצם העניין המכוון. למשל: מכונה ידועה להרמת משאות נקראת באנגלית crane, בצרפתית grue ובגרמנית Kran על שם אחד העופות,

גבה-הקומה, ובעל צוואר ומקור ארוכים, אשר לחזותו דומה צורת המכונה ההיא. ומפני ששם העוף הזה הוא „עגור“ בעברית, חידשנו את המונח „עגורן“ לאותה מכונה⁽¹⁾. הלכנו אפוא כאן ממש בעקבות הלועזיות, אבל מכיוון שכולנו יכולים לראות את הדמיון שבין העגור ובין העגורן, יש לחידוש זה טעם אף בתוך העברית עצמה.

שליליים בהחלט הם חידושי מלים וביטויים, שהם רק מטבעות של תרבות זרה ושל סביבת-חוץ, מצופים ציפוי עברי. אמנם הואיל ותרבויות זרות וסביבות-חוץ משפיעות עלינו, הרי גם חיקויי לשון הם לפעמים מחויבי-המציאות. המונח קשור במושג, וכל זמן שחוקינו, למשל, יהיו אותם החוקים, שנתנה לנו ממשלת המנדט, יהיו גם מונחי המשפט הזה אנגליים ברוחם ועבריים רק בצורתם.

אולם בשטחים, שבהם אנו עצמאיים וחפשיים, עלינו לבקש דרכי הבעה עבריים ואסור להיגרר אחר הלעז בלי התעמקות בעניין ובאוצר לשוננו. מה טעם הביטוי „התקפת-מצח“, למשל? לחינם נחפש את טעמו בעברית עצמה; רק בסנותנו אל האנגלית או הצרפתית, נמצא, כי שם מציינת מלה אחת front גם „מצח“ גם חזית, ושם מולדתו של הביטוי העברי. ועוד דוגמה: רבים אומרים: „העברנו את המגביט“— „העברתי פעולה“, ורק החוזר אל מקורו הרוסי או הגרמני של שימוש זה ידע, מדוע דחק כאן הפועל „העבר“ את רגלי הפעלים „הוצא לפועל“ או „ערוך“ או „בצע“ או „גמור“.

(1) ראוי להבחין בין „עגורן“ ובין „מנוף“ (Hebel, lever=).

אין זאת כי הביטוי הלועזי מעביר אותנו על דעתנו
ומשיא אותנו לבקש ללא צורך ביטוי חדש בעל תוכן זר או
צורה זרה. אך גם בשאלה זו – שאלת הצורך בחידוש מלה
עברית – חלוקות לפעמים הדעות ויש פנים לכאן ופנים
לכאן. עדיין לא נסתיים, למשל, הוויכוח על הצורך בפועל
עברי, שיביע מה שהאנגלי קורא timing, to time, כלומר:
בחירת זמן מתאים לאיזה דבר או קביעת משכו של דבר.
יש מרגישים בחסרון פועל כזה בעברית ומציעים הצעות
שונות¹; ויש אומרים, כי פועל זה הוא מיוחד לאנגלית ואינו
קיים גם בשפות אחרות, ואף בעברית רב לנו באפשרויות
ההבעה המצויות, כגון: כוון את השעה תאם, כוון את
המשך, וכדומה לפי העניין.